

UDK:372.8

Muxayyo UMARALIYEVA,
Tarbiya pedagogikasi milliy instituti bo'lim mudiri, PhD, dotsent

DSc, dotsent V.Zokirov taqrizi asosida

O'QITUVCHILARINI INKLYUZIV MUHITDA ISHLASHGA TAYYORLASH DOLZARB MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya

Maqolada alohida e'tiborga muhtoj bolalarning ruhiy va psixologik holatini inobatga olgan holda inklyuziv ta'limning ahamiyati ko'rib chiqilgan. Unda inklyuziv ta'limning pedagogik, psixologik jihatlarini, nogiron bolalarning ta'limiy ehtiyojlarini qondirish va ularning jamiyatda teng huquqliligi ta'minlanishi masalalari yoritilgan. Shuningdek, inklyuziv ta'lim tizimini samarali tashkil etish uchun pedagogik kadrlarga bo'lgan talablar, o'qituvchilarni tayyorlash va ularning kasbiy kompetensiyalarini oshirish yo'nalishlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, nogiron bolalar, psixologik korreksiya, pedagogik tayyorgarlik, jamiyat integratsiyasi, ta'lim texnologiyalari, pedagogik kompetensiya, o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash, xalqaro tajriba.

ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ К РАБОТЕ В ИНКЛЮЗИВНОЙ СРЕДЕ ЯВЛЯЕТСЯ АКТУАЛЬНОЙ ПРОБЛЕМОЙ

Аннотация

В статье рассматривается значение инклюзивного образования с учетом психического и психологического состояния детей, нуждающихся в особом внимании. В ней освещаются педагогические, психологические аспекты инклюзивного образования, вопросы удовлетворения образовательных потребностей детей-инвалидов и обеспечения их равноправия в обществе. Также обсуждаются требования к педагогическим кадрам для эффективной организации системы инклюзивного образования, направления подготовки учителей и повышения их профессиональной компетентности.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, дети с ограниченными возможностями здоровья, психологическая коррекция, педагогическая подготовка, интеграция в общество, образовательные технологии, педагогическая компетентность, поддержка учащихся, международный опыт.

PREPARING TEACHERS TO WORK IN AN INCLUSIVE ENVIRONMENT IS A CURRENT PROBLEM

Annotation

The article considers the importance of inclusive education, taking into account the mental and psychological state of children who need special attention. It covers the pedagogical, psychological aspects of inclusive education, the satisfaction of the educational needs of children with disabilities and the provision of their equal rights in society. Also discussed are the requirements for pedagogical personnel for the effective organization of the inclusive education system, directions for training teachers and increasing their professional competencies.

Key words: Inclusive education, children with disabilities, psychological correction, pedagogical training, community integration, educational technologies, pedagogical competence, student support, international experience.

Kirish. Dunyo miqyosida alohida e'tiborga muhtoj bolalarning ruhiy holatini inobatga olgan holda, psixologik korreksiyalash metodlari, oila, jamoa va guruhlarda insonparvarlik munosabatlarini shakllantirish, texnologik ko'maklashuvchi vositalar imkoniyatlarini oshirish borasida samarali ilmiy, ilmiy-texnik, ilmiy-pedagogik tadqiqotlar olib borilmoqda. Umumiy o'qitish tizimida inklyuziv ta'limning pedagogik-psixologik jihatlarini, nogironligi bo'lgan bolalarning ta'limiy ehtiyojlarini qondirish, ularning huquqiy tengligi sharoitini yaratish, jamiyat a'zosi sifatidagi o'rini mustahkamlashga oid muammolar bu izlanishlarning asosini tashkil etib, ular nogiron bolalarning individual xususiyatlari va adaptiv imkoniyatlarini inobatga olish, ijtimoiy moslashuvini texnologik ta'minlash hamda qo'llab-quvvatlash o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishning pedagogik tizimini takomillashtirishda alohida o'rin egallamoqda.

Respublikamizda nogironligi bo'lgan shaxslarning manzilli ijtimoiy muhofazasini kuchaytirishning huquqiy-me'yoriy asoslari ishlab chiqildi, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi mustahkamlandi. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim mazmuni zamon talablari hamda xalqaro miqyosdagi yondashuvlar asosida takomillashtirildi.

“2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”ga muvofiq, kuchli davlat, rivojlangan iqtisodiyot va umuminsoniy mehnat imkoniyatlariga asoslangan farovon jamiyatni barpo etish, O'zbekistonni dunyoning eng rivojlangan o'ttizta davlati qatoriga kirishi asosiy maqsaddir. Ushbu maqsadga erishish uchun “2022–2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da ushbu tizimning yettita asosiy uzoq muddatli ustuvor yo'nalishlaridan biri - bilim va kasbiy ko'nikmalarni hayotga tatbiq etish zamonaviy ta'lim, kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlashning asosiy yo'nalishlari sifatida belgilangan. Davlat dasturlari va strategiyalari doirasida ta'lim jarayoni sifatini oshirishga xizmat qiluvchi ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish zarurligi ko'rib chiqilmoqda.

Inklyuziv muhit sharoitida pedagogik faoliyatni boshqarishning maqsadga muvofiqligi to'g'risida savol tug'ildi. Inklyuziv muhitdagi pedagogik faoliyat turli xil imkoniyatlarga ega o'quvchilarni, shu jumladan umumiy maktablardagi nogiron bolalarni – normal rivojlanayotgan, ya'ni boshqa “standart” o'quvchilar bilan birgalikda o'qitishni o'z ichiga oladi.

O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida "nogiron o'quvchilar", "inklyuziv ta'lim", "inklyuziv muhit", "maxsus ta'lim ehtiyojlari" kabi yangi tushunchalar paydo bo'ldi. Yuqorida qayd etilgan yangi islohotlar tabiiyki, inklyuziv muhitda o'qituvchilar faoliyatiga qo'yiladigan talablarni oshirishni, ularning funksional mas'uliyatini kengaytirishni, kasbiy va shaxsiy xususiyatlarini o'zgartirishni taqozo etdi. Davlat ta'lim standartlari umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilariga inklyuziv muhitda ishlash uchun yangi talablarni – o'qituvchilarning barcha o'quvchilarga moyilligi, rivojlanish xususiyatlari va nogironligidan qat'i nazar, istisnosiz o'qitish istagi va qobiliyatini belgilaydi. Shubhasiz, umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilari o'quvchilarning turli ijtimoiy guruhlarining alohida ehtiyojlarini aniqlash va shakllantirishni, inklyuziv muhitda ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishni o'rganishi kerak.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarining pedagogik faoliyati ko'lamining kengayishi munosabati bilan inklyuziv muhitda ishlashga tayyorlik masalalarini qamrab oluvchi kasbiy tayyorgarlikning mazmuniy jihatini yangilash talabi paydo bo'ldi. Bunday sharoitda o'qituvchilarning inklyuziv muhitda ishlash uchun kasbiy kompetentsiyasini shakllantirish bilan bir qatorda, bo'lajak o'qituvchilarni umumta'lim tashkilotlarida korreksion ishlarga tayyorlash, inklyuziv muhitda pedagogik ishlarni to'g'ri tashkil etish ko'nikmalarini shakllantirish zarurati tug'iladi. Rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiylashuvini ta'minlashga qaratilgan muhit yangilanadi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarini inklyuziv muhitda ishlashga tayyorlash nazariyasi va amaliyotini tahlil qilish bizga quyidagilar o'rtasidagi bir qator qarama-qarshiliklarni aniqlash imkonini beradi:

– zamonaviy jamiyatning inklyuziv muhitda ishlashga qodir pedagog kadrlarni tayyorlashga bo'lgan ehtiyojining ortishi hamda umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarini zamonaviy ta'lim talablari sharoitida inklyuziv muhitda ishlashga tayyorlashning muhim xususiyatlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi;

– umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarining kasbiy faoliyat turlaridan biri sifatida inklyuziv muhitda pedagogik ishlarni davlat umumiy majburiy oliy ta'lim standartiga kiritish va o'qituvchilarini inklyuziv muhitda ishlashga tayyorlashning nazariy asoslangan va eksperimental tasdiqlangan usullarining yo'qligi.

– umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarini inklyuziv muhitda ishlashga tayyorlash sifatini baholash zarurati va ko'rib chiqilayotgan faoliyatni amalga oshirishga tayyorgarlik komponentlarini shakllantirishni baholashning nazariy asoslangan va eksperimental sinovdan o'tgan diagnostika vositalarining yetishmasligi.

Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi "inklyuziv jamiyat" g'oyasiga asoslanadi, bunda har bir kishi boshqalarni (turli irq, din, madaniyat va nogironligi bo'lgan odamni) ijtimoiy hayotda faol va teng ishtirok etishga jalb qilishni afzal ko'radi, har kimning manfaatlariga mos keladi, ularning mustaqil yashash qobiliyatini oshiradi hamda huquqlari tengligini ta'minlaydi.

Manchester Universiteti professori Piter Mittler shunday yozadi: "Inklyuziv ta'lim – bu jinsi, yoshi, etnik kelib chiqishi, qobiliyati, nogironligi bor yoki yo'qligidan qat'i nazar, barcha bolalar va kattalar uchun inklyuziv ta'limga erishishning yakuniy maqsadi sari qadamdir" ya'ni jamiyatda ishtirok etish va unga hissa qo'shish uchun jamiyat yaratishdir".

Inklyuziv ta'limning xalqaro tajribasi uzoq tarixga ega. So'nggi yillarda xorijiy mualliflar tomonidan inklyuziv ta'limdagi jarayonlar va uning ta'sirini tahlil qilishga

bag'ishlangan ko'plab kitoblar va ko'plab tadqiqotlar nashr etildi.

Yevropa davlatlarida inklyuziv ta'limning ta'rifi va tushunchasi shakllantirildi, ommaviy maktablarda sog'lig'i cheklangan bolalar uchun qulay va maxsus sharoitlar bilan ta'minlangan ta'limning me'yoriy-huquqiy bazasi yaratildi. Rossiyaning ta'lim siyosati ta'limdagi ijtimoiy munosabatlarni o'zgartirish prinsipi sifatida inklyuziyaga qaratilgan. Bugungi kunda, zamonaviy sharoitda maxsus ta'lim modelini o'zgartirish zarurati paydo bo'lishi aniq. Ushbu yangi modelda yanada samarali tashkil etish uchun maxsus va umumiy ta'lim muassasalarining o'zaro hamkorligi dolzarbligicha qolmoqda.

Inklyuziv jarayonni resurs bilan ta'minlash umumiy ta'limdagi tashkiliy va mazmunli o'zgarishlarning muhim tizimli elementidir. Inklyuziv amaliyotning rus tajribasi ta'lim muassasalarining eksperimental va dizayn rejimining uzoq bosqichi, nogiron bolalarning ehtiyojlari uchun ta'lim sharoitlarini muallifning moslashuvi bilan bog'liq. Shu sababli, inklyuziya jarayonining sifati va uning turli toifadagi bolalarga nisbatan samaradorligini professional baholash masalasi dolzarbdir.

Y. A. Gerasimenkoning fikriga ko'ra, inklyuziv ta'lim – bu turli toifadagi (alohida ta'lim ehtiyojlari, turli etnik guruhlar, ma'lum bir ijtimoiy guruhga mansub) bolalarning qadr-qimmatini, ularning xususiyatlari va o'rganish qobiliyatini tan olish.

Inklyuziv ta'limni rivojlantirishning mintaqaviy modellari bir-biridan 5 ta asosiy omil bo'yicha farq qiladi:

1) ta'lim muassasalari va ilmiy hamjamiyatning pozitsiyasi;

2) psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash xizmatlarini rivojlantirish;

3) jamoat tashkilotlari faoliyati;

4) tayyorlangan pedagog kadrlarning mavjudligi;

5) ta'lim xizmatlarini moliyalashtirish imkoniyatlari.

Moskva inklyuziv ta'lim tajribasi dizayn va eksperimental faoliyatning boy tarixiga ega. Ommaviy axborot vositalarining ta'siri ostida oddiy bolalarning ota-onalarining inklyuziv ta'limga bo'lgan munosabati asta-sekin o'zgarib bormoqda. Ko'proq nogiron bolalarning ota-onalari ta'lim muassasasidan maxsus sharoitlar va individual qo'llab-quvvatlashni kutishadi, inklyuziyaning asosiy natijasi va ta'sirini o'z farzandining moslashish qobiliyatini yaxshilashda ko'rishga moyildirlar. Voyaga yetganlarning fuqarolik maqomi o'zgarmogda va tobora ko'proq ota-onalar nogironligi bo'lgan odamlarni jamiyatga jalb qilish muammosining ijtimoiy ahamiyatini tushunishadi, ammo ba'zida umumiy ijobiy tendensiyalar bitta alohida holat bilan rad etiladi. Har qanday ijtimoiy o'zgarishlar uchun ommaviy axborot vositalarining pozitsiyasi juda muhimdir.

Inklyuziv jarayonlarning rivojlanishi fonida ota-onalarning maktab bilan o'zaro munosabatlaridagi roli o'zgarib bormoqda. Umuman olganda, Rossiyaning inklyuziv ta'lim amaliyoti, mavjud mintaqaviy farqlarga qaramay, hozirgi vaqtda bir qator umumiy cheklovlar va muammolarga ega. Nogiron bolalarning inklyuziv ta'limi normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinmagan, bunday bolalarni ommaviy maktabda o'qitish uchun maxsus ta'lim sharoitlarini moliyalashtirish va amalga oshirish mexanizmi mavjud emas. Inklyuziv ta'limni rivojlantirishning eng muhim vazifasi inklyuziv ta'lim muassasalari rahbarlari, o'qituvchilar va ta'lim amaliyotini amalga oshiruvchi mutaxassislarni tayyorlashdir. Xorijiy mamlakatlarda inklyuziv ta'limni joriy etish bilan bog'liq barcha davlat islohotlari va o'qitishga qaratilgan keng ko'lamli dasturlar (o'qituvchilar, oliy o'quv yurtlari o'qituvchilari, talabalar soni, o'qitishda qiyinchiliklarga duch kelgan talabalar bilan ishlaydigan o'qituvchilar malakasini oshirish kurslari orqali) bilan bog'liq.

Alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalarga asoslangan inklyuziv ta'lim jamiyatga ham foydalidir. Bu, o'z navbatida, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolani oddiy bog'cha yoki maktabga joylashtirish integratsiya yo'lidagi birinchi qadamdir. Integratsiyalashgan jamiyatda barcha teng huquqqa ega, bu yaxlit jamiyatdir. Inklyuziv ta'lim tufayli jamiyat integratsiyalashgan jamiyatga aylanadi va barcha bolalar uchun foydali bo'lgan samarali pedagogik tamoyillarni targ'ib etadi. Insonlarning turli xilda bo'lishi odatiy hol, deb hisoblanadi va o'rganish jarayonining tabiati va bosqichlaridan kelib chiqib, bola mazkur jarayon talablariga emas, balki ushbu jarayon bola talablariga moslashtirilishi lozim.

Umumta'lim maktablarda inklyuziv ta'lim jarayoni o'ziga xos murakkabliklarga ega bo'lib, shu sohada faoliyat yuritayotgan mutasaddilar, o'qituvchilar zimmasiga jiddiy talablar qo'yiladi. Ushbu turdagi ta'limda sinf rahbari, fan o'qituvchilari, tarbiyachilar, kasbiy mahorat ustalari yordam ko'rsatish borasidagi xizmatlarni bajaradilar. Sog'lom bolalar bilan alohida e'tiborga muhtoj bolalar o'rtasidagi farq shundaki, ular jismoniy imkoniyatlari cheklanganligi, uyatchanligi, tortinchoqligi yoki kamsitilganligi tufayli o'z tengdoshlari bilan munosabatda kirisha olmasligi, ba'zilar esa oilada haddan tashqari avaylanganliklari sababli qaysar, injiq bo'lib qolishlaridir.

Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan har bir umumta'lim maktabida maxsus tayyorgarlikdan o'tgan pedagog bo'ladi. Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan muassasalar nufuzining qanchalik muhimligi, mana shu maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan o'qituvchilarga bog'liqdir. Chunki, u guruh tarbiyachisiga maslahatlar beradi va ko'maklashadi, maxsus o'qitish uskunolari, jihozlari bilan ta'minlaydi, ota-onalar va

o'qituvchilar bilan tushuntirish ishlari olib boradi, zarur hollarda dars jadvali va dasturlarga o'zgartirishlar kiritadi, ularni asoslab beradi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohatlar zamirida, eng avvalo, kelajak avlodni barkamol voyaga yetkazish, ularni hech kimdan kam bo'lmagan holda jahon arenalarini zabt etishga qodir farzandlar etib voyaga yetkazishdek kabi dolzarb masalarni hal etish turadi. Ayniqsa yetim va ota-ona qaramog'isiz qolgan, nogiron va rivojlanishida nuqsoni bor bolalarning ijtimoiy himoyasi hamisha davlat va jamiyatning ustuvor vazifasi hisoblangan. Ushbu vazifani amalga oshirish borasida O'zbekiston Respublikasida rivojlanishida nuqsoni bo'lgan kishilarning huquq va erkinliklari hamda teng imkoniyatlarini ta'minlash, turmush faoliyatidagi cheklavlar va chegaralarni bartaraf etish, ta'limni tashkil etish va boshqarishga zamonaviy yondashuv, uning sifati va samaradorligini oshirish, jamiyatda aholining turli qatlamlari uchun ta'limning uzviylik va uzluksizligini ta'minlash borasida talaygina ishlar amalga oshirilmoqda.

Hozirgi vaqtda nogiron bolalarga munosabat o'zgara boshladi: odamlar ularning o'ziga xosligini va hurmat qilish huquqini tan olishni boshladilar. Bunday holatning eng yorqin misoli inklyuziya mafkurasida o'z ifodasini topgan.

Inklyuziya zamonaviy ta'limni rivojlantirishning markaziy g'oyasi bo'lib, u jamiyatda chuqur ijtimoiy va qadriyat o'zgarishlarini talab qiladi. Inklyuziya xalqaro hamjamiyat g'oyasiga asoslanadi. Bu shuni anglatadiki, har qanday shaxs ijtimoiy munosabatlarga qo'shilishi mumkin. Ushbu uyushma jamiyatning barcha a'zolarining manfaatlarini ko'zlab, ularning mustaqil yashash qobiliyatini rivojlantirishga hissa qo'shadi, barcha faoliyatda tenglikni ta'minlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.
2. Umaraliev M. "Social policy for increasing women's activity in solving women's social problems in Uzbekistan", Fars international jurnal of education, social science humanities\ Journal ISSN: 2945-4492 SJIF 2023 = 6.786 peer reviewed journal.(Finlyandiya) 6 bet.
3. M.Umaraliev. "Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining dars jarayonida qo'llaydigan metodi-ta'lim sifatini asosiy omilidir", Boshlang'ich ta'limning zamonaviy tendensiyalari: ta'lim va tarbiya integratsiyasi" mavzuidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari Jizzax shahri, 2023 yil 4 may.- 253 bet. 3 bet.
4. Umaraliev M. "Analysis of inclusive education policy and new pedagogical approaches" , Science and innovation I scientific journal volume 2 issue 5 2023: 8.2 | issn: 2181-3337 | scientists.uz.r. 25-27. 6 bet.
5. Umaraliev M. "Development of pedagogical competences of teachers in inclusive educational environment and mechanisms of using effective methods" , European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices ISSN (E): 2938-3625.Volume 1, Issue 2, May, 2023.P.181-187. 7 bet
6. Umaraliev M. "Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarini inklyuziv kompetentligini rivojlantirishning xorijiy tajribasi", "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida madaniy muhitni yaratishning pedagogic texnologiyalari: muammo va yechimlar" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallar to'plami (2023-yil 15-may) – T.: Toshkent 2023.182-183. 3 bet.
7. Umaraliev M. "Inklyuziv ta'lim tizimida alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari", "Raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensiv o'qitishning psixologikpedagogik jihatlarini" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallar to'plami(2023 yil 2-iyun) – T.: Toshkent 2023.–128-131b. 3 bet.